

Interdicții asociate elementelor primordiale în cadrul ritualurilor românești de naștere și de înmormântare

Andreea BRATU

Universitatea din Craiova
University of Craiova
Personal e-mail: abratu@yahoo.com

Interdictions Associated to the Essential Elements Within the Romanian Birth and Burial Rituals

This article is a fragment of the PhD thesis entitled *The Philosophy of NO – Birth and Burial Rituals and Interdictions as Life-ordering Means*, which aimed to present and analyse the types of interdictions associated to the rituals performed during the two moments that mark the beginning and the end of an individual's life on earth: birth and death, respectively. In the article, we specifically refer to interdictions that operate in relation to the essential elements (earth, water, light, darkness). Generally, these interdictions operate symmetrically on both the starting moment of the individual's life and on its final hour. These interdictions have a double purpose. They are meant to protect the individual (and to ensure a smooth integration in the community, at birth, as well as an eventless passage to and integration in the other world, after death), but also to protect the community and to re-establish its balance when the individual enters and eventually leaves it. Our contrastive analysis had led to the conclusion that these coordinates that are subject to numerous interdictions operate in pairs and their effectiveness comes from the multiple combinations they create. The overlapping interdictions illustrate the fact that this way the unity of the world is achieved. Moreover, human destiny becomes more coherent and is inscribed in the universal one. The corpus analysed includes the five volumes of *Feasts and Customs* (ed. Ion Ghinoiu), which were drawn up and published between 2001 and 2009 by a research group of the „C.Brăiloiu” Institute of Ethnography and Folklore of the Romanian Academy.

Keywords: birth, burial, interdictions, rituals, essential elements.

Articolul reprezintă o parte dintr-un capitol al tezei de doctorat intitulată *Filozofia lui „nu” – ritualurile de naștere și înmormântare și interdicția ca mijloc de orânduire a vieții*, care a avut ca scop prezentarea și analiza tipurilor de interdicții asociate ritualurilor care marchează cele două jaloane temporale ale vieții pământene a individului: intrarea în lume (nașterea), respectiv părăsirea lumii de dincoace și trecerea în cea de dincolo (moartea). În fragmentul de față, ne referim la interdicțiile asociate elementelor primordiale (pământ, apă, lumină, întuneric/ noapte) în cadrul ritualurilor de naștere și de înmormântare.

În general, acestea operează în oglindă, marcând atât momentul de începutul al vieții, cât și actul final al acesteia. Scopul acestor interdicții este dublu. Ele urmăresc atât protejarea individului (în cazul nașterii, îi asigură o bună integrare în comunitate, în cazul morții, trecerea fără probleme în lumea de dincolo), cât și protejarea comunității și restabilirea echilibrului acesteia la apariția, respectiv dispariția lui.

Analiza contrastivă a fost realizată asupra unui corpus constituit din cele cinci volume de *Sărbători și obiceiuri*, realizate de un colectiv al Institutului de etnografie și folclor „C.Brăiloiu” al Academiei

Române sub coordonarea lui Ion Ghinoiu, și publicate între 2001 și 2009.

Am pornit de la premisa că ceremoniile care însoțesc nașterea și înmormântarea au dublu rol: pe de o parte reglementează poziția individului în societate, pe de alta au rol protector, atât pentru el cât și pentru cei din jur. Interdicțiile care le sunt asociate acestor două momente denumite de Arnold van Gennep rituri negative au ca scop protejarea individului și acceptarea sa în cele două lumi. Prin modul în care acționează, prin obligațiile impuse membrilor comunității, ele normează comportamente și înfrânează tendința spre abaterile de la regulile comunității. Prin urmare, acel NU prohibitiv capătă în final valoarea unui DA, prin rolul normativ pe care îl joacă la nivelul parcursului individului, pe de o parte, și la nivelul întregii comunități, pe de alta.

Interdicțiile instaurate cu ocazia celor două praguri sunt numeroase, iar ariile lor de operare sunt variate. Aceste interdicții reglementează raporturile între individ și comunitate, dar și urmăresc și menținerea armoniei între destinul acestuia și universul în care intră sau pe care se pregătește să-l părăsească. În acest scop, o serie de interdicții se concentrează pe elementele primordiale, cele care alcătuiesc universul cotidian, dar și cel etern, al omului muritor.

Faptul că acestor elemente le sunt asociate interdicții asemănătoare în ambele momente ale vieții arată tocmai simetria existenței umane care asigură de fapt continuitatea ciclului viață-moarte.

Pământul

Legătura țaranului român cu pământul este elementul definitoriu al existenței sale. Indiferent de regiunea de origine și de domeniul de activitate (agricultură, pomicultură, viticultură, creșterea animalelor), dependența lui de pământ este evidentă. La fel și importanța pe care o acordă pământului natal, lotului care îi aparține, țarinii și hotarului acesteia.¹

Mai presus de acest aspect, intrarea și ieșirea din viață, momentele cele mai importante ale existenței, sunt la rândul lor circumscrise acestei relații esențiale om – pământ. Nu vom discuta aici semnificația versetului biblic „din țărână ne naștem, în țărână ne vom întoarce.” Cert este că, încă înainte de apariția creștinismului, mitologii și religii străvechi au dezvoltat ideea că existența oamenilor este strâns legată (dacă nu chiar generată) de cea a pământului, ori a zeităților care îl reprezentau. Pământul a fost considerat ca „materie primă” a genezei. Așa se explică perpetuarea de-a lungul timpului, în variate regiuni

ale globului – Extremul Orient (China și India), America Centrală, Africa, bazinul mediteranean (Roma, Grecia și Egiptul antic) – a practicilor menite să imite creația universului la scara microcosmosului uman. Este vorba de obiceiul *nașterii pe pământ*: contactul permanent al femeii cu pământul pe durata nașterii este explicat prin nevoia de „a primi energiile sale benefice și de a-și asigura protecția acestuia”.²

Corpusul analizat reliefează existența acestei practici în toate regiunile țării. Desigur, nașterea nu survine, la propriu, direct pe pământ: femeia este întinsă pe jos, aproape de pat sau de vatră, pe un așternut de fân sau paie, peste care este pusă o pânză. Este însă important, și simbolic, acest contact cu pământul, urmărindu-se captarea acelei „energii vitale care să ajute nou-născutul să vină din preexistență în existență.”³ Interdicțiile care survin momentului nașterii împiedică transferarea mamei în pat timp de o zi sau chiar trei, și specifică obligația ca nou-născutul să fie imediat așezat de moașa lângă ea, pe pământ, potrivit credinței că astfel acestuia îi va merge bine în viață. Tot moașa este cea care apoi îl ridică de pe pământ, îl scaldă și îl îmbracă. Trei zile mai târziu, în așteptarea ursitoarelor, moașa doarme lângă patul mamei, tot pe pământ. Persoanele implicate în actul nașterii au astfel, toate trei, un contact cu pământul dător de energie benefică, ce asigură protecție în viitor.

Presupusele efectele pozitive ale contactului cu pământul au determinat și dezvoltarea altor practici cu rol terapeutic. Bolnavii, la rândul lor, obișnuiau să fie puși pe pământ pentru vindecare. Cu același scop, muribunzii sunt întinși pe pământ, cu capul la răsărit și picioarele spre ușă, pentru ușurarea ultimelor clipe ale vieții și grăbirea morții: „Se credea că dacă e să moară, îi chema pământul și se stingea mai repede” (Mh 12); „Îl așeza jos ca să-l tragă pământul” (SM 14).⁴ Corespondența a momentului menționat mai sus, secvența *morții pe pământ* vine să închidă cercul vieții în același punct în care aceasta a început.

Ceremonialul înmormântării vine cu o ultimă obligație: marcarea momentului despărțirii de cel mort prin frecarea mâinilor cu pământ (ca să nu le amorțească⁵) și apoi aruncarea în groapă a unui pumn de pământ, gest însoțit de cuvintele „să-i fie țărâna ușoară”. Este în același timp un semn al încheierii socotelilor cu moartea. E. Bernea vorbește de o „lepădare de moarte” a participanților la înmormântare, căci toți (familia, lăutarii, groparii) fac astfel de gesturi menite să-i scoată de sub influența nefastă a morții.

Prin contactul cu pământul, se asigură, pe de o parte, o despărțire ușoară a muribundului de lumea celor vii, și pe de alta, se marchează încheierea ceremoniei de înmormântare și despărțirea celor care au participat la înmormântare de intrarea în tărâmul morții. „Moartea pe pământ” încheie astfel simbolic

dar și faptic cercul vieții începute prin „nașterea pe pământ”, restabilind fluxul energetic.

Apa

Apă neîncepută, apă din fântână, apă de izvor, apă întâlnită, apă vie, apă moartă, apă descântată, apă sfințită... De diferite tipuri și proveniențe, apa este în permanență prezentă în cadrul ritualurilor de naștere și de înmormântare. Folosită și în secvențele rituale care preced cele două momente-prag ale existenței – nașterea și moartea – dar mai ales în cele care li se succed, principalul rol al apei este acela de a marca o stare tranzitorie la care a ajuns individul și de a-l pregăti pentru cea spre care se îndreaptă. În acest sens, referitor la spălarea rituală a corpului celui mort, M. Eliade precizează că apele „ucid mortul”⁶ și îi anulează astfel condiția umană, prin acest act el separându-se de lumea celor vii și fiind pregătit pentru trecerea dincolo.

În cazul ritualului de înmormântare, așa cum observă Ș. Dorondel, apa are o dublă valență simbolică, apa vie și apa moartă, în funcție de efectul pe care îl are asupra individului: îl vindecă (sau îl readuce la viață, în basme) ori îi ia viața. Ș. Dorondel explică această idee:

„Toate aceste ritualuri în care apa este folosită cu caracter divinatoriu atestă importanța acestui element „substanță de viață, dar și substanță de moarte”, cum o caracteriza Bachelard. În acest context, apa păstrează ambivalența ritualurilor funerare antume și face parte din logica acestora. Astfel apa devine atât o invitație la însănătoșire cât și/ sau o invitație directă la moarte. În calitate de „dătătoare de viață” apa este purificatoare. În calitatea ei de apă curgătoare ar trebui pusă, credem noi, în legătură cu ideea de călătorie, care la rândul ei este una din ideile universale privind moartea.”⁷

În ritualurile antume, apa, descântată, este folosită pentru vindecarea bolnavului, sau pentru ușurarea suferinței și grăbirea morții acestuia. Indiferent că este adusă și pusă într-o cană în colțul camerei celui care stă să moară, ca în Oltenia, ori că îi este dată acestuia să o bea, ca în Mehedinți, ea este supusă aceleiași interdicții: nici la ducere, nici la întoarcere femeia care o aduce nu are voie să vorbească, chiar dacă este întrebată despre rostul apei. Această tăcere ritualică revine și în alte secvențe ale ceremoniilor de înmormântare (dresul mortului).

La fel ca în cazul apei folosite la îmbăierea nou-născutului, asupra apei neîncepute cu care este scăldat mortul acționează două interdicții majore: fie că provine de la fântână ori de la punctul de întâlnire a trei ape curgătoare („apa întâlnită”), apa nu trebuie adusă după apusul soarelui, ci numai pe lumină, pentru a fi ferită de orice influență nefastă a duhurilor nopții. În plus, nu se poate arunca oriunde, ci într-un loc ferit, neumblat de oameni ori de animale, pentru a preîntâmpina astfel posibile efecte negative asupra acestora. Corpul celui mort este impur, deoarece potrivit raționamentului lui V. Turner, este „într-o tranziție ritualizantă între stări.”⁸ Conform principiului de contagiune, apa cu care acesta intră în contact devine în mod automat impură, la rândul ei. Poate pune în pericol sănătatea sau chiar viața oricui o atinge. Din acest motiv, așa cum am amintit mai devreme, odată ce au participat la scaldarea mortului, femeilor, după ce se spală pe mâini cu apă sfințită de trei ori, li se interzice să mai ajute la pregătirea mesei pentru pomană.

Se impune o precizare importantă, care subliniază acea ambivalență a apei amintită mai sus: uneori, mai rar, ce e drept, se recomandă aruncare ei la rădăcina unui pom fructifer (măr) sau a viței de vie (aceeași recomandare apare și pentru scaldarea nou-născutului), deoarece se consideră că apa are valențe fertilizatoare. Ș. Dorondel amintește de conceptul de „mort sămânță” introdus de M. Eliade, care trimite la ciclul vegetal și la moartea-resurrecție.⁹ Apare astfel ideea că, deși în general este nefastă pentru oameni și animale, scaldarea mortului funcționează ca fertilizator pentru pomii fructiferi, ceea ce ajută la regenerarea familiei și la asigurarea belșugului ei.

O altă secvență importantă inclusă în ritualul de înmormântare care implică prezența apei este parcurgerea drumului spre cimitir. În Muntenia, după plecarea alaiului funerar, în spațiul gospodăriei este interzis să se mai bea apă până după înmormântare, deoarece se consideră că apa scoasă în acest interval de timp este „apă moartă”. Mai mult, „contaminat” fiind prin găzduirea celui mort în zilele de priveghi, spațiul casei trebuie curățat, astfel că este obligatoriu să se arunce apa și să fie adusă una proaspătă. Pe parcursul drumului spre cimitir, alaiul trebuie să treacă pe lângă fântâni și peste ape / poduri, folosind un traseu bine stabilit, a cărui schimbare este strict interzisă. Fântânile, locuri unde se dă de pomană și se aruncă bani (pentru plata vămilor pe lumea cealaltă) sunt surse de apă pentru cel mort în drumul spre tărâmul de veci. Apele curgătoare obligatoriu traversate de alai reprezintă un vector de trecere și totodată o demarcație a celor două lumi. După cum notează S. Larionescu, în imaginarul țărănesc se consideră că acest prag este străbătut de „apele morții”, despre care

„Se crede că ele sunt ape infernale întrucât ar comunica direct cu lumea inferioară, înfricoșătoare, corespunzătoare iadului din mitologia creștină.[...] Apele morții sunt pentru defunct un obstacol greu de trecut atât pentru faptul că, fiind adânci, ele nu pot fi traversate cu piciorul, cât și pentru faptul că între malurile lor nu există legături, nu există poduri.”¹⁰

În cazul în care geografia reală a satului este lipsită de astfel de praguri naturale absolut necesare pentru succesul ritualului, se poate face o corecție, prin trecerea peste o pânză (simbol al punții și al apei traversate astfel).

„Slobozitul apei” este o înlănțuire de secvențe ritualice care nu include formulări structurate ca o interdicție. Prin obligativitatea lor însă, și mai ales prin semnificația pe care o au, acționează ca atare, deoarece transgresarea lor este interzisă cu strictețe, crezându-se că afectează călătoria sufletului spre lumea cealaltă. Ritualul se petrece cu predilecție în Muntenia (Gorj și Dolj) la patruzeci de zile de la înmormântare, când se crede că sufletul s-a liniștit și își poate începe drumul spre tărâmul de veci. După ce în cele șase săptămâni o fată a dus zilnic, drept pomană, apă proaspătă luată de la fântâna casei celui mort la 44 de familii și a însemnat numărul pe un răboj, are loc ritualul prin care răbojul este rupt și aruncat în jgheabul fântânii (tămâiată în prealabil pentru purificarea rituală) unde fata toarnă 44 de tigve cu apă. Pe această apă plutește o bucată de tîgvă cu lumânări și ceva de pomană. În satele așezate pe malul unei ape curgătoare, ritualul se desfășoară la râu. Se consideră că apa dată de pomană, acum „slobozită”, alină setea celui mort pe parcursul călătoriei sale. Este vorba, potrivit lui M. Eliade, de acea teamă de „setea mortului”, prezentă la diferite populații ale lumii. Acesta este motivul pentru care apa (dar și alte lichide) nu lipsește din pomenile făcute atât cu ocazia înmormântării, cât și în perioada de șapte ani pe parcursul căreia cei morți sunt pomeniți în spațiul românesc.

O ultimă interdicție inclusă în ritualul înmormântării care a fost asociată cu simbolistica apei se referă la lăsarea descoperită a oglinzilor. Acoperirea oglinzilor din casă imediat după moartea cuiva, sau întoarcerea lor spre perete este obligatorie. Potrivit interpretării lui G. Durand, apa este considerată a fi un simbol acvatic¹¹, dar în acest caz are valențe negative, deoarece o reflectare a sufletului celui mort în oglindă ar duce la transformarea acestuia în strigoi. Ș. Dorondel menționează o altă explicație, dată de Jean Barnabe, potrivit căreia oglinda, de care sunt legate numeroase interdicții și superstiții în imaginarul rural românesc, este echivalată cu hotarul dintre lumea vie și lumea de dincolo.¹² Această credință vine din asocierea ei cu

luciu apei, care este considerat a fi locul întâlnire între văzut și nevăzut: un punct de contact între cele două lumi și în același timp o poartă de trecere dincolo. Oglinda este astfel văzută ca simbolizare a apei dintre cele două lumi, în care sufletul este amenințat să se înece.¹³

La naștere, interdicțiile care marchează folosirea apei țin de momentul aducerii ei pentru scaldarea copilului: este obligatoriu ca apa să fie adusă după răsăritul soarelui sau în cursul zilei, înainte de apus, deci pe lumină. La fel ca în cazul apei pentru scaldarea mortului, aducerea ei în timpul zilei are legătură cu importanța soarelui în ritualurile performate pentru a marca atât începutul cât și sfârșitul vieții. Aruncarea caldei este la rândul ei reglementată de credințe referitoare la influența pe care contactul cu această apă o poate avea asupra destinului și sănătății copilului. Prin contagiune, caracteristicile locului (curat, de cele mai multe ori) sau ale plantelor la rădăcina cărora se aruncă scaldă vor deveni definitive pentru copil.

În majoritatea cazurilor, scopul interdicțiilor referitoare la aruncarea caldei vizează în mod direct copilul: norocul lui în viață, ferirea de boli, o dezvoltare fizică normală și armonioasă, un caracter plăcut, somn liniștit. Mărturiile din Bihor fac referire și la mamă, și la pericolul ca aceasta să ajungă în imposibilitatea de a alăpta, ceea ce în mod indirect s-ar reflecta negativ tot asupra sănătății copilului. În aceeași zonă, prevenirea pierderii laptelui matern este și scopul interdicțiilor la care este supusă lăuza atunci când trebuie să treacă peste o apă, în perioada de șase săptămâni după naștere, până la dezlegare. Dacă traversarea este inevitabilă, remediul este punerea câtorva picături în sân, ca talisman împotriva duhurilor apei care i-ar fura laptele.

Ursitoarele sunt și ele așteptate cu un blid cu apă, ori cu trei (sau nouă) pahare cu apă, obișnuită sau sfințită de preot, în funcție de regiune. În Dobrogea și Muntenia se pune sub pat chiar o găleată plină cu apă, folosită a doua zi la spălarea mamei și a copilului.

Botezul, firește, este un alt moment în care apa are un rol esențial. Este apă sfințită, în care copilul este scufundat și cu care este apoi botezat, ca o reluare a botezului Mântuitorului. Acest gest certifică acceptarea lui în societate și în același timp îi conferă protecție față de spiritele necurate care i-ar putea influența negativ viitorul.

Mijloc de purificare pentru vii și morți¹⁴, apa se dovedește a fi un element major în stabilirea traseului existențial al individului, atât în lumea celor vii, cât și în cea de dincolo.

Lumina

Asociată cu Soarele, astrul dăător de viață, lumina are la rândul ei un rol esențial în existența umană. Este călăuzitoare în viață, este aducătoare de noroc și de energie, „e de la Dumnezeu și aduce numa bine”.¹⁵ Fie că este vorba de lumina naturală, a soarelui, mai ales la răsărit, de care se beneficiază în momente din zi când se desfășoară activități ori secvențe rituale, ori că este vorba de lumina artificială, a lumânării ori a focului care trebuie să ardă în casă, există, mai ales în cazul nașterii, reglementări stricte privind activitățile care se pot sau nu se pot desfășura pe lumină. Astfel, lehuza nu trebuie să fie văzută se lumina soarelui trei zile după naștere, deoarece nu este „curată” și „nu e bine”. Apa pentru prima scaldă a copilului nu e voie să fie adusă decât în zori, după ce se face lumină, ca să nu fie atinsă de duhurile rele ale nopții. Aruncarea ei se face tot pe lumină, este interzis să fie scoasă afară din casă pe întuneric, din același motiv: duhurile nopții o pot atinge și astfel pot primejdi viața copilului care a fost scaldat în ea. Intervenția ursitorilor, în timpul nopții, se face tot la lumina lumânărilor, la botez se aprinde o lumânare care e bine să fie dusă acasă tot aprinsă, stingerea ei fiind semn rău.

Răsăritul (precedat de zori) este momentul zilei cel mai apreciat de lumea satului românesc. Importanța lui este dată însă nu numai de dimensiunea temporală, ci și de cea spațială. E. Bernea subliniază rolul pozitiv al celor două puncte cardinale aflate sub imperiul soarelui: răsărit și miazăzi: „răsăritul este generatorul luminii, al binelui, al frumuseții, este puterea a tot ce începe; de acolo pornesc parcă izvoarele vieții”.¹⁶ Este considerat un moment propice, un „ceas bun”, e un nou început pentru om și pentru natura înconjurătoare într-o existență ciclică: „Se deschide atunci cerul și lumea se desfată”. Se spune că „e bine să cați (să te închini) tot la răsărit că de-acolo vine ziua, de-acolo vine lumina și lumina-i de la Dumnezeu”.¹⁷

Conotația pozitivă a răsăritului este asociată și cu ritualul înmormântării, când, cu câteva excepții, în majoritatea zonelor țării cei morți se îngroapă cu fața spre acest punct cardinal: „zice-se că de să scoală la vremea lor, să fie cu fața la răsărit”; „Noi credem în a doua înviere și toți morții au să vină cu fața spre lumină”.¹⁸

Încă dinainte de înmormântarea propriu-zisă, rolul luminii în cadrul secvențelor anterioare este esențial. În timpul agoniei, se aprinde o lumânare pentru cel care trage să moară, deoarece se crede că nu e bine ca trecerea lui în lumea de dincolo să se facă pe întuneric, căci astfel ar fi pradă duhurilor necurate și altor pericole care pândesc. S. Fl. Marian notează că astfel de practici sunt comune în toate cele trei mari provincii românești. În Moldova, menționează S.Fl. Marian¹⁹, se spune că rostul lumânării puse în mână

muribundului este „ca sufletul să fie întâmpinat cu lumină la despărțirea de trup”, și pentru că el trebuie „să meargă cu lumină înaintea lui Dumnezeu pe cea lume”.²⁰ Prezența lumânării aprinse are și o altă explicație. Pentru bucovineni, certifică firea virtuoasă a muribundului, căci cei care pleacă fără lumină sunt considerați a fi fost păcătoși și prin urmare blestemați să nu aibă parte de ea la trecerea în lumea cealaltă. Se presupune că sufletele acestora vor continua să rătăcească mult timp în întuneric, până să ajungă la Dumnezeu.

Ca modalitate de corectare a situației în care cineva moare fără lumină, se obișnuiește să se fabrice o lumânare făcută ca un colac, de lungimea corpului celui mort, numită *toiag*, *lumina trupului*, *lumina cea mare* sau *statul mortului*. Ea trebuie să fie aprinsă zilnic până la înmormântare, menirea ei fiind să lumineze călătoria spre lumea cealaltă. Anterior, se credea că odată cu arderea ei, ard și păcatele mortului, înainte de marea trecere. I. Ghinoiu explică astfel rolul acestei lumânări speciale:

Statul este un alter ego al mortului reprezentat de o lumânare încolăcită ca o spirală și aprinsă în anumite momente ale ceremonialului funerar. El simbolizează drumul lung care separă lumea de aici de lumea de dincolo și este confecționat după deces de o persoană curată, de obicei de o femeie iertată, dintr-o sfoară fără noduri, de lungimea mortului. [...] spirala mortului, arhetip fundamental al plasticii țărănești (cusături, ouă încondeiate, ceramică, etc) este adesea numită *drumul mortului*, *calea rătăcită*, *cărarea fără sfârșit*.²¹

Lumina rămâne la căpătâiul celui mort în cele trei zile de priveghi, tocmai pentru ca acesta să aibă parte de lumină pe lumea cealaltă, imaginată ca fiind întunecată. În unele sate din Banat se țin lumânările aprinse în casă chiar 40 de zile după înmormântare. În alte cazuri, se sting la scaldă celui mort, apoi se reaprind trei zile la rând după înmormântare, în camera unde a fost priveghiul.²²

Cântecul zorilor, cântat în anumite regiuni în cele trei zile cât cel mort stă în casă, înainte de înmormântare, este legat tot de momentul în care lumina soarelui marchează începutul unei noi zile. E. Bernea interpretează astfel:

„Valurile de lumină ale cerului sunt socotite ca purtând cu ele puteri noi și semne noi. Zorile, acest moment al nașterii unei alte zile, au însușiri particulare, însușiri care nu sunt lipsite de însemnătate pentru viața omului în lume aceasta sau în cea de dincolo. Cântecul ritual are semnificația unei respectări, a unei promovări a calităților luminii proaspăt arătate în zori.”²³

Se vede că în ambele momente de trecere dintr-o

stare în alta, atât la începutul vieții cât și la sfârșitul ei, lumina are dublu rol: de călăuzitor pe drumul cel bun și în același timp de apărător împotriva oricărei influențe nefaste. Pentru nou-născut, aceasta îi trasează în mod indirect direcția cea bună în viață, ținându-l departe de orice spirit malefic, asociat cu întunericul. Pentru cel care moare, perioada intermediară, liminală, ce marchează trecerea din lumea celor vii în cea a morților, respectiv cele trei zile până când are loc înmormântarea, este la rândul ei marcată de prezența luminii, care îl protejează pe cel mort împotriva celor rele. Deoarece se crede că sufletul continuă să revină în locurile cunoscute timp de 40 de zile înainte de a pleca în marea călătorie spre lumea de dincolo, după cum am văzut, în Banat lumânările sunt aprinse și ard pe întreg parcursul acestui interval de timp, pentru ca lumina să-l călăuzească și să-l apere de duhurile rele. În ambele cazuri, la naștere, la fel ca la înmormântare, prezența luminii înlesnește parcursul individului și integrarea lui în noua stare.

Întunericul/ noaptea

În opoziție cu lumina, asociată soarelui și zilei și având conotații pozitive, întunericul, miezul nopții și întreaga noaptea sunt prin definiție percepute ca intervale temporale cu conotație negativă. Mai ales în perioada premergătoare nașterii, respectiv în timpul sarcinii, în acest interval sunt activate numeroase interdicții al căror scop este protejarea sănătății viitorului copil și asigurarea unei sorți favorabile. Pentru oricare membru al comunității rurale noaptea este o perioadă când ieșirile din casă sunt nerecomandate, de teama ielelor și a altor duhuri malefice, dar mai ales pentru femeia însărcinată contactul cu întunericul este strict interzis, în special după miezul nopții, când „e puterea Necuratului”: „Ceas rău e la miezul nopții pentru toată lumea, nu numai pentru gravide”. După cum consemnează E. Bernea,

„atunci umblă duhurile rele, umblă până spre mijit, când încep să cânte cocoșii, pe la trei și jumătate; adâncul nopții e întunerecu, e Necuratu. Sunt din oameni care fac farmece sau prind puteri în miezul nopții. Țștia și-au vândul sufletu.”²⁴

Orice activitate desfășurată după asfințit și orice obiect lăsat afară pe timpul nopții riscă să devină primejdioase, atinse fiind de influența nefastă a spiritelor care populează tenebrele. Apa din fântână

este contaminată, prin urmare este nerecomandat ca cea adusă pe timp de noapte să fie băută sau folosită în diferite scopuri. Rufele copilului se iau de pe sârmă seara iar apa în care a fost scaldat se păstrează în casă până a doua zi, altfel aspectul copilului și soarta lui pot avea de suferit. Aminteam mai devreme de locurile primejdioase pe care femeia însărcinată e bine să le evite, mai ales pe timp de noapte: răscruciul, cimitirul, diferite punți. Forța semnificației lor negative este dublată de influența nefastă a intervalului nocturn neprielnic. Remediile existente sunt puține, dar cu atât mai puternice: semnul crucii, de cele mai multe ori. Avertismentul este pentru femeie, dar mai ales pentru copilul pe care urmează să îl nască, prin urmare este vorba din nou de o influență negativă care se poate manifesta asupra copilului în mod indirect, prin intermediul viitoarei mame.

Și în cazul ritualurilor de înmormântare, noaptea este considerată a fi un interval de timp neprielnic în primul rând pentru cel decedat, și din acest motiv există două interdicții majore care trebuie să fie neapărat respectate. Pe de o parte, cel mort nu trebuie lăsat în întuneric, ci vegheat de lumina lumânărilor aprinse încă din timpul agoniei, căci în caz contrar se poate transforma în strigoi. După cum amintește N. Panea, se crede că lipsa lumânărilor este un păcat major, care este răscumpărat ulterior prin lumânări date de pomană. Fără lumină în pragul morții, „sufletul mortului va rămâne veșnic în întuneric pe lumea cealaltă, doar cu lumina de la lumânarea de botz”²⁵

Pe de alta, mortul nu trebuie lăsat singur, pentru ca lumânările să nu se stingă și pentru a fi păzit de variate amenințări: duhurile nopții, sau prezența animalelor și a păsărilor din gospodărie, care dacă trec pe deasupra sau pe dedesubtul sicriului determină transformarea celui mort în strigoi. În legătură cu acest aspect, E. Bernea citează explicația oferită de un informator:

„Știi, noaptea mai umblă niscăi duhuri necurate și nu e bină să lași mortu singur; și-apoi, atât îl mai vede, nu-l poți lăsa în ceasu pustiu. Privegherea e o mare pomană.”²⁶

O altă interdicție vizează o componentă fundamentală în cadrul ritualului de înmormântare, și anume bocirea celui mort. Aceasta este interzisă pe timpul nopții, deoarece se crede că „nu e bine”, căci astfel celui mort i se încurcă „drumul și cărările de veci”.

Este evident faptul că atât în cazul nașterii, cât și cu ocazia înmormântării, intervalul nocturn este asociat unor primejdii ce amenință existența omului sau a sufletului său. Dacă în cazul nașterii este amenințat viitorul copilului, în cadrul ritualului de înmormântare

noaptea și întunericul pot avea consecințe nefaste atât asupra sufletului celui mort, condamnat la rătăcire între cele două lumi, cât și asupra celor din apropierea lui (în primul rând membrii familiei), care riscă să fie vizitați de acest suflet în căutare de odihnă veșnică. Prin urmare, grija pentru respectarea interdicțiilor este cu atât mai mare, cu cât încălcarea lor poate afecta liniștea comunității din care face parte familia celui plecat în lumea de dincolo. În plus, este o certificare a faptului că, în procesul de separare de cel mort și de vindecare a durerii, pentru revenirea la existența dinainte de dezechilibrul produs de dispariția celui drag, familia respectă regulile comunității, ceea ce întărește coeziunea acesteia. În schimbul unui conformism asumat, acest sentiment al apartenenței la comunitatea reunită prin ritual în jurul familiei îndoliate are rol paliativ, prin conștientizarea faptului că se face „ce se cuvine”, așa cum a fost „lăsat din bătrâni”. Ceea ce a funcționat de-a lungul timpului pentru atâția alții trebuie să funcționeze și pentru cel care pleacă acum: gândul acesta atenuează parțial durerea despărțirii și grăbește revenirea la normalitate.

Binomul lumină – întuneric își găsește un corespondent spațial în cele două lumi cunoscute oamenilor în existența lor: lumea viilor, supraterană, care se desfășoară sub lumina soarelui, și lumea morților, lumea subterană a tenebelor. G. Kligman punctează cu exactitate acest aspect:

Lumea celor vii este asociată cu vitalitatea și productivitatea, ambele putând avea loc doar sub soare. Tot ceea ce se află sub pământ este misterios, întunecat, precum noroiul și nămolul, care ascund orice vederii. Acolo, în întunecimea pământului, este locul unde se află moartea. Viața nu are doar un timp al său, ci și un spațiu propriu, care este altfel decât spațiul din lumea morților. Cel din urmă este necunoscut celor vii. Vii însoțesc mortul doar până la intrarea în această lume necunoscută: ei depun corpul în pământ.²⁷

În aceeași linie a coordonatelor spațiale asociate luminii și întunericului, este interesant de amintit observația lui E. Bernea, care sublinia faptul că în spațiul rural românesc există o asociere definitorie pentru modul de organizare a vieții între punctele cardinale și cele două direcții, dreapta și stânga.²⁸ Astfel, răsăritul și miazăzi sunt asociate cu dreapta, cu valențe pozitive, faste, iar apusul și miazănoapte reprezintă stânga în mentalitatea țărănească și sunt nefaste. În *Cântecul zorilor* apare de altfel obligația alegerii drumului spre dreapta, considerat drumul cel drept, care duce spre lumină. Este „calea cea luminoasă, fără de întoarcere, suprapunându-se peste drumul ascendent al soarelui, un drum al ordinii, ce îi va permite [călătorului] să-și depășească condiția”, în timp ce drumul spre stânga „se apropie de simbolismul drumului întunecat, un drum al rătăcirii,

al dezordinii, al coborârii și, implicit, al revenirii nefirești la condiția inițială.”²⁹ Astfel se explică importanța dată răspânteilor, mai ales în cadrul ritualului de înmormântare, când cortegiul funerar trebuie să se oprească la fiecare încrucișare de drumuri pentru plata vânilor.

În concluzie, se poate vedea că aceste coordonate operează în tandem, iar eficacitatea lor este dată tocmai de combinația dintre ele; prin urmare, interdicțiile care le marchează se suprapun. Ceea ce, până la urmă, demonstrează unitatea lumii: existența unor interdicții care funcționează în mod similar, uneori chiar identic, este o dovadă a faptului că există tipare de gândire. Acest lucru este rezultatul necesității de a găsi mecanisme care să reglementeze viața și comportamentele, mai ales în momentele de criză care pot amenința echilibrul lumii. Înainte și ulterior în paralel cu alte sisteme de reglementare puse la dispoziția omenirii (cel religios, cel juridic, cel administrativ), acest mecanism cu substrat arhaic, pliat pe credințele, temerile și nevoile gândirii populare a oferit o soluție de depășire a momentelor de criză și de regăsire a echilibrului.

Note:

1. În Evul Mediu, s-a inventat chiar un „jurământ cu brazda pe cap” sau cu sacul de pământ în spate, procedee ce îl obliga pe cel care stabilește hotarul să poarte pe cap/ în spate un sac cu pământ și să declare sub jurământ veridicitatea hotarului astfel stabilit. E interesant de notat că ulterior sacul cu pământ a fost înlocuit cu o carte bisericească.
2. Ștefan Enache, Teodor Pleșa, *Zona etnografică Dolj*, București, Editura Sport-Turism, 1982, p. 128.
3. Ion Ghinoiu, *Introducere, Sărbători și obiceiuri*, vol. II, XVII.
4. În Vrancea se considera că muribundul care își dădea ultima suflare în pat sau pe cearșaf rămânea atârnat între pământ și cer, în timp ce în Oltenia așternutul de paie de pe pământ, considerat curat, era preferat patului care îndeamnă la păcate.
5. Simeon Florea Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, București, Editura Saeculum, 2000, p. 229.
6. Mircea Eliade, *Tratat de istoria religiilor*, București, Ed. Humanitas, 1992.
7. Ștefan Dorondel, *Moartea și apa – ritualuri funerare, simbolism acvatic și structura lumii de dincolo în imaginarul țărănesc*, București, Editura Paideia, 2004, p. 71.
8. Victor Turner, *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu*

- Ritual*, Ithaca & London: Cornell University Press, 1966, citat de Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 85.
9. Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 86.
10. Sanda Larionescu, *Apa în riturile legate de moarte*, București, Editura Univers, 2000, p. 85-6.
11. G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998.
12. Ștefan Dorondel, *op. cit.*, p. 208.
13. *Idem*. Autorul prezintă, de altfel, ritualul „căratului apei” al românilor din Bulgaria, când la vărsarea acesteia în râu este folosită o oglindă care să reflecte apa acestuia.
14. Nicolae Panea, *Gramatica funerarului*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2003, p. 115.
15. Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Ed. Humanitas, 1997, p. 187.
16. *Idem*, p. 73.
17. *Ibidem*, p. 187.
18. Informatori din Brașov, citați de Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 74.
19. În mormântarea la români, 2000, p. 26.
20. Marian folosește exemple din G.S. Ioneanu, *Mica colecțiune de superstițiile poporului român*, Buzău, 1888, respectiv A. Lambrior, *Obiceiuri și credințe la români: În mormântările*, în *Convorbiri literare*, Iași, an IX, 1875.
21. Ion Ghinoiu, *Introducere, Sărbători și obiceiuri*, vol. II Banat, Crișana, Maramureș, XXVI.
22. *Ibidem*, p. 34.
23. Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 174-5.
24. *Ibidem*, p. 187.
25. Nicolae Panea, *op. cit.*, p. 29.
26. Ernest Bernea, *op. cit.*, p. 32.
27. Gail Kligman, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, ed. II, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 118.
28. *Ibidem*, p. 72.
29. Delia Suiogan, *Simbolica riturilor de trecere*, București, Editura Paideia, 2006, p. 205.

Corpus

- Academia Română, Institutul de etnografie și folclor „C.Brăiloiu”, *Sărbători și obiceiuri*, vol. I Oltenia, Editura Enciclopedică, București, 2001.
- Academia Română, Institutul de etnografie și folclor „C.Brăiloiu”, *Sărbători și obiceiuri*, vol. II Banat, Crișana, Maramureș, Editura Enciclopedică, București, 2002.
- Academia Română, Institutul de etnografie și folclor „C.Brăiloiu”, *Sărbători și obiceiuri*, vol. III Transilvania, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Academia Română, Institutul de etnografie și folclor „C.Brăiloiu”, *Sărbători și obiceiuri*, vol. IV Moldova,

Editura Enciclopedică, București, 2004.
Academia Română, Institutul de etnografie și folclor „C.Brăiloiu”, *Sărbători și obiceiuri*, vol. V Dobrogea, Muntenia, Editura Etnologică, București, 2009.

Bibliography:

- Bernea, Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român (Space, Time and Causality among the Romanians)*, București, Ed. Humanitas, 1997.
- Enache, Ștefan, Teodor Pleșa, *Zona etnografică Dolj (The Dolj Ethnographic Area)*, Editura Sport-Turism, București, 1982.
- Eliade, Mircea, *Tratat de istoria religiilor (Treatise on the History of Religions)*, Ed. Humanitas, București, 1992.
- Dorondel, Ștefan, *Moartea și apa – ritualuri funerare, simbolism acvatic și structura lumii de dincolo în imaginarul țărănesc (Death and Water – funeral Rituals, Aquatic Symbolism and the Structure of the World beyond Peasant Imagination)*, Editura Paideia, București, 2004.
- Durand, Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală (The Anthropological Structures of the Imaginary. An Introduction to the General Archetypology)*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1998.
- Ghinoiu, Ion, *Introducere, Sărbători și obiceiuri, (Introduction to Feasts and Customs)* vol. II, XVII.
- Kligman, Gail, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania (The Wedding of the Dead. Ritual, Poetics and Popular Culture in Transylvania)*, ed. II, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Larionescu, Sanda, *Apa în riturile legate de moarte (Water in Death-related Rituals)*, București, Editura Univers, 2000.
- Marian, Simeon Florea, *În mormântarea la români. Studiu etnografic, (Burial among the Romanians. An Ethnographic Study)*, București, Editura Saeculum, 2000.
- Panea, Nicolae, *Gramatica funerarului (The Grammar of the Funeral)*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2003.
- Suiogan, Delia, *Simbolica riturilor de trecere (The Symbolics of the Rites of Passage)*, București, Editura Paideia, 2006.

Acknowledgement

This work was supported by the strategic grant POSDRU/159/1.5/S/133255, Project ID 133255 (2014), cofinanced by the European Social Fund within the Sectorial Operational Program Human Resources Development 2007-2013.